

Bagin o vlastnostiach memoárov

KAROL CSIBA, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

Názov predkladaného textu predstavuje modifikovanú a značne skrátenú parafrázu názvu štúdie Albína Bagina *Pokus o charakteristiku memoárovej literatúry* (prvýkrát uverejnenú v roku 1977 v časopise *Slovenská literatúra*). Autor sa vymedzením metodologických postupov a hľadaním systému v širokej škále príbuzných typov rozprávania (memoárová literatúra, biografická a autobiografická próza) pripojil do nerozpracovanej (v kontexte slovenskej literárnej vedy) diskusie o tomto literárnom žánri. Analýzou konkrétnych naratívnych foriem a zároveň ich širších súvislostí otvoril niekoľko otázok, ktoré prehľboval pri reflexiách konkrétnych spomienkových próz. Výsledky objasňovania vzťahu umeleckých prostriedkov a aktuálnej skutočnosti odrážajú konfrontáciu estetickú a poznávacej hodnoty, sociálneho kontextu, historickej premenlivosti a pozície memoárového žánru v prostredí ostatných epických žánrov. Primárnym zostáva v tomto procese vzťah rozprávania k zachytávaným historickým udalostiam.

Autorom všeobecne naznačený literárno-teoretický a literárno-historický diskurz operoval s viacerými tézami. Na ich pozadí si všímal vývojové premeny jednotlivých komponentov, výrazové prostriedky a ich funkčné určenia, pohyb na osi medzi perifériou a centrom, resp. hodnotenia podmieňujúcich štruktúrotvorných procesov. Zároveň pristupoval k hľadaniu nových interpretačných ciest a predpokladov skúmania rozličných druhov motívov a impulzov literárnej produkcie. Preto vnímame štúdiu Albína Bagina ako nastavené zrkadlo dobovému stavu memoárovej spisby. Autor sa vďaka kvalitatívnym základom opiera o aktualizáciu vlastných zistení, ktoré dotvárajú teoretické zázemie. Pristupuje k otázkam jazyka, poukazuje na transformácie naratívnych rovín, identifikuje modely kompozičnej usporiadanosti. S týmto radom otázok súvisí úvodná poznámka, ktorá upozorňuje na primárnu variabilitu skúmaných rozprávacích typov. Rovnako upozorňuje na to, že „pokos o charakteristiku memoárového žánru naráža na rad všeobecných i špeciálnych problémov, súvisiacich s celkovou situáciou v genológii, najmä s terminologickou nejednotnosťou a nesytemovou interpretáciou problematiky“ (Bagin, 1977, s. 170). Všeobecné problémy vychádzajú z nehistorického chápania žánrov, ktorých flexibilnejšiu podobu nahrádzajú univerzálne modely. Špeciálnym problémom zodpovedá štatút memoárov, ktorý definujeme princípom prechodového žánru „na pomedzí beletrie a publicistiky“. Dôležitým zostáva aspekt duálnej stratifikácie, ktorej zodpovedá vzťah medzi „autorským Ja“ na jednej strane a existenciou sociálneho kontextu na strane druhej. Obe tieto roviny sú manifestáciou odlišných svetov. Ich hodnoty si neraz odporujú, resp. sa dokážu vzájomne vylučovať. Zohľadňujú jedinečné spoločenské a kultúrne situácie. Sú samostatnými „inštitúciami“, ktoré generujú odlišný vzťah k vonkajšiemu svetu. Postoj k realite je zároveň postojom k fiktívnosti, čo modifikuje vzťah spomienkovej prózy k referenčnému spôsobu čítania. Základy tohto spojenia potvrdzuje paralelná manipulácia s autenticky presnými prvkami, čo paradoxne umocňuje opačnú prácu s imaginárnymi konštrukciami. Kombinácia takýchto viet vytvára kvalitatívne odlišnú úroveň interpretovania zachytávaného sveta.

Kognitívna intencia naznačenej charakteristiky má oporu v štruktúre uvažovania o tomto type písania. Aktuálny výskum sa napriek tomu nevyhýba deformujúcej úrovni reflexií, vďaka čomu sa viaceré definície memoárovej literatúry dostávajú na pomerne krehkú plochu. Zachytávajú jednotlivé dokumenty, ktoré predstavujú podoby retrospektívneho naratívneho textu. V ňom sa skutočná osoba snaží rozprávať o svojom skutočnom živote. Dôležitú úlohu plní kombinácia individuálnych a historických súvislostí. Jedným zo zdrojov výstavby literárneho sveta zostáva úroveň životných skúseností a zážitkov. Podobný moment si všíma aj štúdia Albína Bagina, pričom autor upozorňuje na dôležitú tézu. Podľa nej rovinu autorskej kompetencie ovplyvňuje exponovaná zodpovednosť za obsahovú stránku. Naznačený moment verifikácie sa dotýka každej z podôb spomienkového písania. Len pripomíname, že podobný rozmer autentickosti odpadáva od beletrizovaného rozprávania, čo zohráva úlohu pri tvorbe konfrontačnej steny medzi odlišnými naratívnyimi typmi. Model memoárovej prózy odzrkadľuje jednoznačné rozhodnutie tvorcu, ktorý sa v tomto smere zbavuje možnosti voľby. Spektrum jeho možností prekračuje horizont estetickéj autonómie diela a smeruje k obrazu individuálnych a spoločenských premien. Príbehové komponenty textu prezentuje ako znaky overiteľnej dokumentárnosti.

Albín Bagin jednosmernú formu vzťahu medzi autorom a dielom neskôr prehodnocuje. Jednoznačnosť výstavby vníma ako určitú hypotézu, ktorú ovplyvňuje charakterizácia odlišných dominánt autorského postoja. Význam stratifikovaného vnímania žánru a jeho dosahu na produkciu variantov „skutočného“ sveta odráža následné rozlišovanie memoárov na beletristické, publicistické a vedecké. Plnenie autentických čitateľských očakávaní sa komplikuje v závislosti od typov rozprávačských stratégií, čo sa prejavuje v explicitnom vynechávaní množstva reálnych udalostí. Moment selekcie zážitkov predstavuje dôležitý ukazovateľ výstavby spomienok, ktoré stoja v centre záujmu paralelných literárnokritických a historických metód výskumu. Spoločnou vlastnosťou tejto pomerne širokej škály pohľadov zostávajú analýzy súvisiace s otázkou naratívnych textových foriem. Tie sa v každom konkrétnom celku menia na rozprávanie, a to aj v prípade, že sú vystavené tlaku tzv. „skutočných udalostí“, ktoré nielen v prípade memoárovej literatúry odzrkadľujú očarenosť zo sveta. Výsledkom sú „lingvistické operácie“ (Roland Barthes), ktoré zodpovedajú skôr deformácii ako presnému formovaniu zobrazovanej skutočnosti. Tá je podriadená určitému zámeru či konkrétnemu cieľu, čo zodpovedá špecifickým historickým, kultúrnym a ekonomickým podmienkam. Pod ich tlakom vnímame pokusy modifikovať vonkajšiu realitu. Kontext takéhoto uvažovania smeruje od individuálnych spomienok ku kolektívnej pamäti, ktorá sa stáva naratívnyim obrazom historickej skutočnosti. Samotné texty sa dostávajú do konfrontácie s bezprostredným spoločenským kontextom.

Podstatným rysom naračnej výstavby takýchto dokumentov zostáva osobná ich-forma. V prípade memoárov môžeme hovoriť o posilnenej úlohe tohto spôsobu rozprávania. Samotný rozprávač upozorňuje na znalosť rozpracovanej témy. Veľmi často však dokladuje obmedzený rozsah svojich vedomostí, alebo odmieta informácie, ktoré nepozná. Štruktúra spomienkového rozprávania preto odráža špecifický vzťah k aktuálnej realite. Subjektívne „Ja“ (autor a rozprávač) zároveň predstavuje zložitý sémantický celok, ktorý

sa stáva témou narácie, pričom vlastné „Ja“ zostáva objektom jeho pozorovania. Výsledky tejto retrospektívnej činnosti podliehajú špecifickým a v kontexte referovania o svete deformujúcim prejavom subjektu. Z konvenčného hľadiska nepredstavujú spoľahlivú pamäťovú stopu. Autorské vnímanie skutočnosti sa odráža do tvorby naratívneho textu a posilňuje rozprávačskú autoritu tvorcu. Viditeľnou zostáva snaha o kompaktnosť štruktúry autorského „Ja“ s vlastným naratívnym spracovaním. To zostáva jediným pozorovateľom udalostí, keďže nedochádza k explicitnému rozčleneniu uhla pohľadu na viaceré ohniská. Zraniteľným sa naopak stáva rozprávač prostredníctvom pamäti, ktorá ovplyvňuje priebeh rozprávania. Samotné rozpomätávanie predstavuje proces imaginácie. Práve týmto zákonitostiam sa podriaďuje autobiografický obsah. Rozprávania ponúka priestor identifikácii javov, ktorými disponuje pamäť. Okrem presnej dokumentárnosti vykazuje tradičné rétorické formy, ktoré sa kombinujú s novšími podobami tvorby textu.

Produktom teoretických úvah o žánri memoárov zostávajú v prípade Albína Bagina aj reflexie konkrétnych spomienkových próz. Výsledok formovania literárnokritického obrazu slovenskej spomienkovej tvorby predstavuje napríklad dobová recenzia pamätí Hany Gregorovej *Spomienky* (1979). Kritik v nej vyzdvihuje informatívno-dokumentárnu hodnotu diela, no nezabúda ani na proces autorkinho osobnostného formovania. Namiesto metodologického uvažovania o charaktere spomienkového rozprávania odhaľujeme teoretikov záujem o skúmanie spisovateľkinej osobnosti. Prostredníctvom poznámok si všima otázky, ktoré sa zameriavajú na odraz osobnosti vo vývojových premenách umenia, čo vníma ako určitú modifikáciu samotného žánru: „Na tomto mieste však treba poznamenať, že priveľký dôraz, aký kladie autorka na vlastné osobnostné formovanie a časté upozorňovanie naň, do istej miery narúša žánrovú stavbu pamätí, lebo do nej vnáša až veľmi zjavne pohľad z odstupu rokov, ktorý sa inak z memoárov nikdy nedá celkom vylúčiť. Tu by však mali životné fakty hovoriť predovšetkým svojou vlastnou silou, bez dodatočnej pomoci spisovateľky“ (Bagin, 1980, s. 131). Načrtnuté formovanie vývojovej línie „rozprávač – autor“ je z dnešného pohľadu potvrdením záujmu časti literárnoteoretického výskumu o túto kategóriu. Zostáva tiež znakom čiastočného prekonávania krízy, ktorá vychádzala z vylúčenia osobnostných komponentov z podobných procesov uvažovania. Formovanie umeleckého vedomia je z tohto hľadiska kombináciou filozofických ideí, etických systémov, ideologických doktrín. Tie sa v prípade spomienok Hany Gregorovej konfrontujú s nehybnými formami spoločenského života, pričom práve v individuálnom umení odkrýva Albín Bagin potenciál na prekročenie nemennosti a nehybnosti.

Z pohľadu žánrovej perspektívy *Spomienok* sa zaujíma o súbor životných aktivít, menej priestoru venuje estetickým funkciám. Všima si konceptuálne a mentálne predpoklady umeleckej činnosti. K týmto záverom nás odkazujú tendencie, ktoré poukazujú na smerovanie k výraznejšej individualizácii umeleckej činnosti. Tá sa v tomto prípade stáva imperatívom, meraním hodnoty a originality. Teoretik poukazuje na snahu prekračovať šablónovité portréty. Prekonávanie dobového úzu, ktorý zodpovedá aktuálnym schopnostiam vykazuje rozličnú intenzitu. Ani následná interpretácia biografických dát a svedectiev však v intenciách uvažovania neponúka obraz „živého“ autora. S týmto záverom „súvisí aj miera historickej pravdivosti pamätí. Zdá sa, akoby beletrizácia s tendovaním k fiktívnosti ich tomuto postulátu vzdala“ (Bagin, 1977, s. 178). Pohľad na

sémantickú a hodnotovú platnosť tak zostáva bez univerzálneho kľúča, ktorý by v každom ohľade vyhovoval historickým a spoločenským kritériám. Namiesto toho nás odkazuje k odkrývaniu potenciálnych, dosiaľ nerealizovaných kvalít. Vnímanie jednotlivca cez priesečník umeleckých dominánt iný výsledok pravdepodobne neočakáva.

LITERATÚRA

BAGIN, Albín: Hana Gregorová: Spomienky. In: *Slovenské pohľady*, roč. 96, č. 11, 1980, s. 129 – 132.

BAGIN, Albín: Pokus o charakteristiku memoárovej literatúry. In: *Slovenská literatúra*, roč. 24, č. 2, 1977, s. 170 – 179.

Tvorca hry

ANNA VALCEROVÁ, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov

V roku 1990 uplynulo 25 rokov od založenia Akademického Prešova, súťaže vysokoškolských v umeleckej tvorbe. Popri súťažiach študentských divadiel, divadielok poézie, recitácií, vlastnej tvorbe, umeleckom preklade a rétorike, vychádzali zásluhou odborného asistenta Katedry slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty v Prešove PhDr. Imricha Vaška, CSc., odborníka na slovenskú a českú literatúru 20. storočia najprv príležitostné publikácie a almanachy diel mladých autorov (Výpoveď, Štepnica, Slnčnice). Od XXI. ročníka založil Imrich Vaško Bibliofílie Akademického Prešova. Do roku 1990 vyšlo týchto 9 zväzkov – Pavol Orságh Hviezdoslav: *Mladá múza* (1986), Vojtech Mihálik: *Rozlety a sny* (1986), Koloman Banšell: *Letia mladé dni* (1987), Miroslav Válek: *Cyklámeny* (1987), Viliam Turčány: *Plný snenia a rozochvenia* (1988), Milan Rúfus: *Pokus o pieseň* (1988), Imrich Vaško: *Dôverné oslovenie* (1988), Ján Števcík: *Súkromné verše* (1989), Albín Bagin: *Tvorca hry* (1989).

Bibliofílie pripomínajú zväčša ranú alebo neznámu tvorbu autorov, oprašujú zabudnuté, zverejňujú dovtedy súkromné texty slovenských literátov.

Poslednou bibliofíliou si pripomenul Imrich Vaško nedožitú päťdesiatku literárneho kritika, teoretika, historika a pedagóga Albína Bagina, ktorý prednášal v rokoch 1966 – 1977 teóriu literatúry a slovenskú literatúru 20. storočia na Katedre slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty v Prešove, UPJŠ v Košiciach. Bibliofília je pomenovaná obrazom Buzássyho rozlúčkovej básne. Odznela v bratislavskom krematóriu v januári 1982. Nie je náhodné, že bibliofília, obsahujúca nepublikované Baginove básne, úvahu Čím nám je poézia, príležitostné básne venované A. Baginovi a Vaškov pokus o heslo Albín Bagin, vyšla v jubilejnom roku Akademického Prešova. Jubilant nestál len pri zrode súťaže vo vlastnej tvorbe, ale bol naozajstným „tvorcom hry“ na poriadajúcej fakulte, najmä na katedre slovenčiny a medzi literátmi na východnom Slovensku. Jeho duchovný odkaz tu neožíva len pri jubileách na nástenke, ale aj v ľuďoch. Všetci, čo pracujú s literárnym textom a stretli sa s Albínom Baginom osobne, mu za čosi vďačia. Nikdy predtým